

Aristoteles'in Politik Ekonomisine Dair Bir İnceleme

A Study on Aristotle's Political Economy

YASİN PARLAR

İnönü University

Received: 06.09.2021 | Accepted: 27.10.2021

Abstract: In this study, Aristotle's notion of political economy was examined. What is meant by political economy is that the disciplines such as politics and morality, which have become separate disciplines from the modern period, exhibit a holistic structure that is intertwined in Aristotle's thought. Aristotle drew attention to the importance of economic activities in attaining happiness, which is the ultimate goal of human beings, but claimed that this should be considered in connection with disciplines such as politics and morality. Based on this claim, the focus of the study is to explain Aristotle's explanations regarding economic activities such as trade and agriculture, and how to understand his seemingly contradictory statements about the fields mentioned in Politics and Nicomachean Ethics. In particular, it will be tried to show that the reason for his negative judgments about trade is not an ideological bias, as some claim, but a necessity of his philosophy. The final claim of the study is that the Aristotelian view of political economy can provide a standard for criticizing the deficiencies of the modern capitalist economy.

Keywords: Political economy, agriculture, trade, good living, happiness.

Giriş

Aristoteles'in politik-ekonomiye dair görüşlerini analiz etme niyetinde olan bir teşebbüsün karşılaşacağı çok temel problemler söz konusudur.¹ İlk olarak Aristoteles külliyyatından hareketle onun bir ekonomi görüşü ortaya koymamış olduğunu iddia edenler vardır. Bu iddia aşıldığında ise bu defa onun ekonomik analizleri söz konusu olduğunda sözgelimi tarım-ticaret gibi çok önemli geçim kaynaklarına dair kendi içerisinde çelişiyor gibi görünen ifadelere yer vermiş olduğunu görmekteyiz. Bu çelişkileri nasıl anlamalıyız? Üçüncü olarak ticarete ilişkin olumsuz söylemleri, kurmuş olduğu felsefi sistemin bir gereği midir yoksa bazılarının iddia ettiği gibi ideolojik (aristokratik) bir önyargıdan mı kaynaklanmaktadır?

Aristoteles her ne kadar piyasa ekonomisi şeklinde modern dönemle birlikte ortaya çıkan türden bir ekonomik analiz sunmasa da ekonomiye dair meselelere bütünüyle duyarsız kalmamış hatta bir malın *kullanım ve değişim* değeri arasında çizmiş olduğu ayrımla daha sonra K. Marks gibi isimler üzerinde de etkili olmuştur. Bunun dışında çalışmanın esas dikkat kesildiği husus Aristoteles'in ekonomi ile ahlak ve politika alanları arasında kurmuş olduğu paralelliğe dikkat çekip onun özellikle ticaret eleştirisinin ideolojik ön yargılardan ziyade felsefesinin bir gereği olduğunu göstermektedir. Aristoteles düşüncesinde nihai erek olan mutluluğa ancak felsefeye adanmış bir yaşamla erişilebilir. Ekonomi de bu noktada ancak dışsal iyilerin temini açısından aracı bir işlev görebilir.

1. Aristoteles düşüncesinde bir ekonomi incelemesi var mı?

Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* kitabında üç farklı yaşam türünden bahseder. Bunlardan ilki çoğunluğun ve kaba saba insanların iyi olarak gördüğü haz yaşamı, ikincisi şeref elde etmeye yönelik politik yaşam ve üçüncüsü en

¹ Aristoteles'in ekonomik bir açıklama sunup sunmadığı, şayet sunmuşsa bunun literatürdeki etkisinin ne oranda olduğu gibi meseleler sıkça tartışılmaktadır. Meikle'ye göre Adam Smith, *Ulusların Zenginliği* eserinde Aristoteles'e üç kez atıf yapar ki bunların hiçbirisi ekonomik yazılarına değildir. Daha ziyade politik ve tarihi noktalarıdır ki Smith bunlara doğrudan Aristoteles üzerine çalışarak değil Pufendorf ya da Montesquieu okumaları neticesinde ulaşmış gibi görünmektedir. Ricardo, *Principles*'ta Aristoteles'e hiç atıf yapmaz. Ekonominin ortaya çıkışının ardından Aristoteles'in çalışmalarına yapılan ilk atıf önce *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*'da, 8 yıl sonra da *Kapital*'de Marks'tan gelmiştir (Meikle, 1995, s. 110). Ricardo F. Crespo ise Meikle'nin aksine Aristoteles'in Marc, Megner, Amartya Sen ve Nancy Cartwright gibi iktisatçıların çalışmalarında etkisinin daha büyük oranda olduğunu iddia etmektedir (Crespo, 2010, s. 40).

yüksek değer atfettiği felsefi yaşam ya da *teoria* etkinliğidir. Bu yaşam biçimlerini tartıştığı yerde Aristoteles ticaret yaşamından da ayrıca bahseder. Burada ticaret yaşamının oldukça zor bir yaşam olduğu ve zenginliğin kendi aradığı türden bir iyi olmadığını ifade eder (Aristoteles, 2012, s. 12-13).

Aristoteles'in yapmış olduğu bu hiyerarşik sıralamadan hareketle ekonomiye ilişkin meseleleri önemsiz görüp incelemeye almadığını iddia edenler olduğu gibi özellikle ticarete ilişkin olumsuz ifadelerinin tipik aristokrat Yunanlı önyargısından kaynaklandığını iddia edenler de olmuştur. Schumpeter, Berker, Ross ve Mulgan gibi isimler Antik Yunan ön yargısına bağlı olarak Aristoteles'in de ticareti özgür yurttaşlara yakışmayan, kaba bir meslek olarak değerlendirdiğini iddia ederler. Örneğin Schumpeter, Aristoteles'in tüccar sınıfına yönelik eleştirilerini ideolojik gerekçelerle yapılmış olarak değerlendirirken (Meikle, 1995, s. 124) Berker, Aristoteles'i fizyokratlar gibi değerlendirir ve konuya *physis* ile *nomos* ayrımı üzerinden bir yorumlama getirir. Berker'e göre Platon gibi Aristoteles de basit ve ilkel olana dönüşü onaylayıp toprağa dayalı kazancın doğal olduğu iddiası üzerinden hareket eder (Meikle, 1995, s. 121). Mulgan da benzer bir temelden hareket edip bir adım daha ileri giderek Aristoteles'in gelişim ve teknoloji karşıtı biri olarak değerlendirilebileceğini ifade eder (Meikle, 1995, s. 123).

Finley gibi bazı isimler ise *Politika*'nın I. kitabı ile *Nikomakhos'a Etik*'in V. kitabının ekonomik meselelere ayrılmış olduğunu söylemelerine rağmen burada sistematik ya da analitik tarzda bir açıklama olmadığını iddia etmişlerdir. Hatta Finley, sadece Aristoteles'te değil 19. yüzyıla gelene kadar politik ekonomi diyebileceğimiz alanın gelişmediğini de iddia etmiştir (Finley, 1973, s. 20-21). Arendt ise Antik Yunan için politik ekonomi sözcüğünün kullanılmasının dahi bir çelişkiye işaret ettiğini belirtir. Çünkü onların ekonomi olarak düşündükleri şey hane (*oikos*) yönetimidir. Hane yönetiminin alanı da kamusal ya da politik olandan ziyade daha bireysel olanın alanı olarak insanların hayatta kalabilmeleri için zorunlu gereksinimlerin giderildiği alana işaret eder. Dolayısıyla Arendt'e göre ekonomi haneye ilişkin olup politik olmayı tanım gereği içeren bir anlama ve kullanıma sahiptir (Swanson, 1994, s. 70).

Eric. A. Havelock'a göre Aristoteles, ekonomiyi insanlar arasındaki ahlaki ilişkiler bağlamında ele almış ve ekonomiyle sadece (köle-efendi iliş-

kisi bağlamında)² günlük ihtiyaçların temini noktasında dolaylı olarak ilgilendirilmiştir. Ancak, Havelock, Aristoteles'in ekonomik olanın alanını hane-nin ötesine taşıyarak *polis* içerisindeki bireylerin ilişkisini düzenleyen otoriter ve ahlaki bir çerçeveye taşıdığını düşünür. Yani Arendt ve Barker'in aksine Havelock, Aristoteles'in kamusal bir ekonomi anlayışı olduğunu iddia eder (Swanson, 1994, s. 71).

Tıpkı M.I. Finley gibi Robert L. Heilbroner de Aristoteles'in ekonomiye ilişkin genel değerlendirmeler yapmış olmasına rağmen eserlerinde ekonomik analiz ya da ekonomi görüşünün bulunamayacağını iddia etmiştir. Antik dönemde üretim araçlarına ilişkin bir kavramsallaştırma olmadığından Aristoteles'in de bir kamu ekonomisi geliştirmemiş olduğunu iddia eder. Antik Dönem 'de maliyet-değer, arz-talep, emek, sermaye vb. kavramlar olmadığından onların piyasa ekonomisini tasavvur etmeleri mümkün olmamıştır (Swanson, 1994, s. 71).

K. Polanyi ise Aristoteles'in piyasa dışı bir kamu ekonomisi sunduğunu iddia eder. Polanyi, Aristoteles'in zamanında pazar mekanizmasının tam gelişmemiş olmasından dolayı bağımsız bir ekonomi kavrayışı geliştirememiş olduğunu söylerken Finley ile hem fikirdir. Yani o dönemde ekonomik etkinlikler büyük oranda ekonomik olmayan kurum ve geleneklere gömülü bir şekilde varlıklarını sürdürmekteydiler. Yine de ekonomik gelişmelerin ortasında yaşama imkânı bulduğundan Aristoteles'in ekonomi görüşü geliştirebilmek için empirik temeli olduğunu düşünür. Bu ekonomi görüşü de Havelock'un iddia ettiğinin aksine salt ahlaki ya da politik görüşten fazlasına işaret eder. Polanyi'ye göre Aristoteles insan deneyiminin ekonomik boyutunu keşfetmiş fakat onu topluluk, kendine yeterlik ve adalet gibi kavramlar yoluyla ya da bu kavramlara gömülü bir biçimde ifade etmiştir (Swanson, 1994, s. 72). Özetle Aristoteles gerek *Politika* I'de gerekse *Nikamakhos'a Etik* V'de ekonomiye dair analizler sunmuştur. Fakat elbette ki bu analizler modern ekonomi bilimi formunda değildir. Ekonominin bağımsız bir disiplin olarak ortaya çıkması Ricardo, A. Smith gibi isimlerin çalışmalarının neticesinde vuku bulan bir gelişmedir.³

² Aristoteles'in meseleyi sadece hane (oikos) içinde köle-efendi ilişkisi bağlamında tartıştığı yönündeki iddialar çok doğru gözükmemektedir. Çalışmanın ileriki bölümlerinde gösterileceği üzere Aristoteles'in *Nikamakhos'a Etik* eserinde ticari adaletin nasıl sağlanacağını uzun uzadıya tartışması konuyu toplumsal ya da kamusal boyutta da irdelediğine işaret eder.

³ Aristoteles'in ekonomiye ilişkin değerlendirmeleri ile modern ekonomi arasındaki ilişki ya

Aristoteles'in modern ekonominin kavramlarına aşına olmaması, piyasa ekonomisi tarzında bir ekonomi modeli ortaya koyamamış olması bir eksiklik olarak değil hatta kapitalist ekonomik sistemin yarattığı adaletsizlikleri aşma noktasında bir ilham kaynağı olarak dahi görülebilir. Çünkü modern ekonomi bilimi ile Aristotelesçi doğal ekonomi arasındaki ayrım, modern ekonominin politika ve ahlaktan ayrılıp bağımsız bir disiplin haline gelerek odak noktasına kazancı koymasındır. Yani mülk edinmeyi politik ve ahlaki kaygılardan bağımsızlaştırarak kendinde iyi ya da nihai erek olarak belirlemesidir. Bu ne gibi bir olumsuzluk doğurur? Aristoteles'e kulak verirken mülk birtakım dışsal ihtiyaçların temini için gereklidir. Fakat en nihayetinde bununla sınırlıdır ve bu sınır doğa tarafından çizilmiştir. Mülk ailenin, mülk edinme de aile ekonomisinin bir parçasıdır. Çünkü belli bir düzeyde servet olmadan ne yaşamın kendisi ne de iyi yaşam olabilir. (Aristoteles, 2012a, s. 12). Ancak, Aristoteles'e göre iyi bir yaşam için yeterli bir mali bağımsızlığı yaratacak bu çeşit bir mülkiyetin tutarı sınırsız değildir. Aristoteles bu konuda Solon'un yanıldığını iddia eder. Solon şiirlerinin birinde:

“İnsanların zenginliğine sınır konmamıştır” der. Fakat bir sınır vardır; zenginlik bir araçtır ve nasıl her sanatın araçlarının kullanımlarının sınırları varsa, onun da öyledir. Servet kendisi bir amaç olarak değil, ancak geçim sağlamak için edinilmelidir (Aristoteles, 2012a, s. 19).

Kısacası Aristoteles, ekonomi meselesini en yüksek iyiyi hedefleyen pratik bilim olan politika bilimine tabi bir şekilde ele alır. Aristoteles'in ekonomiye yaklaşımı kazanç sanatının iyi yaşam ya da kendine yeter olabilmek adına gerekli bir araç olması bağlamındadır. Ama kazancın kendisi bizatihi amaç olarak görülürse orada yanlış bir yaşam formunun peşinden gidilmesi ve o oranda da iyi yaşamdan ya da mutluluktan uzaklaşılması söz

da karşılıklı çalışmamızın kapsamını aşacak denli önemli ve uzun bir çalışmanın konusu olacak niteliktedir. Ancak kısaca belirtmek gerekirse modern ve antik ekonomi arasındaki en önemli fark ahlaka onların ilişkin tutumlarından kaynaklanır. Modern ekonomide amaçlar arasında bir hiyerarşi yokken Antik ekonomide vardır. Modern ekonomide, ekonomi ile ahlakın birbirinden ayrıldığını görürüz. Ayrıca modern ekonomiye göre insan bir kıtlık durumundayken antik ekonomi anlayışına göre doğal bir bolluktan söz edilebilir. (Leshem, 2016, s. 226). Modern ekonomide kaynaklar arasında kıtlık olduğundan insanlar sınırlı kaynaklar için kaçınılmaz olarak birbirine girecektir. Bu görüş özellikle Hobbes'un siyaset felsefesinde karşımıza çıkar. Fakat Aristoteles gibi doğal ekonomi görüşünü savunanlar, doğanın insana ihtiyacı olan her şeyi bahşettiğini düşünürler (Aristoteles, 2012a, s. 23). Bu da doğal bir bolluk görüşünü beraberinde getirir.

konusu olur. Mutluluk ise ancak eksiksiz bir şekilde örgütlenmiş *polis* tarzındaki sosyal ve politik bir yapıda mümkündür.

2. Aristoteles'te *Polisin* Parçaları ve Yurttaşlık Sorunu

Aristoteles düşüncesinde kendine yeter olma fikri çok önemli bir yer tutar. Bu bireysel ölçekte de *polis* ölçeğinde de çok önemlidir. Bu yüzden şehrin birden fazla parçadan oluştuğunu ya da oluşması gerektiğini söyler:

İlk olarak besin kaynağı olmalıdır; ikinci olarak zanaatlar, zira yaşam birçok araca ihtiyaç duyar; üçüncü olarak silahlar. Dördüncü olarak hem kendi ihtiyaçlarını hem de savaşa dair ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek maddi kaynak; beşinci olarak ve ilk sırada adına rahiplik denen ilahi işlerin gözetimi⁴; altıncı ve hepsinden daha çok gerekli olan ise birbirlerinde olan ilişkilerinde neyin faydalı olduğu ve neyin adil olduğu yargısında bulunmaktır (Aristoteles, 2018, s. 493).

Aristoteles'in çok açık bir şekilde ifade ettiği gibi devlet rastgele bir araya gelmiş bir yığın değildir. Kendine yeten bir yaşamı amaçlayan bir insan topluluğudur ve iş bölümü gerekir. Eğer bahsedilen altı şeyden herhangi biri eksik olursa, o topluluğun tümüyle kendine yeter olması mümkün olmayacaktır. Onun için bir şehir kurulurken bütün bu etkinliklere yer ayrılması gereklidir. Yiyecek sağlamak için birçok tarım işçisi olmalıdır; ayrıca usta zanaatçılar, savaşçılar, rahipler, zenginler ve neyin haklı ve uygun olduğunu ayıracak yargıçlar (Aristoteles, 2012a, s. 210)

Aristoteles bu ifadeleriyle devletin *temel gerekliliklerinin* ve *parçalarının* neler olduğunu belirtmiş olur. Tarım işçilerinin, zanaatçıların ve ücretli işçilerin bulunması zorunludur. Fakat devletin parçalarına gelince, bunlar askerlik ve karar alma öğeleridir (Aristoteles, 2012a, s. 211). Burada Aristoteles'in toplumu en temelde devletin temel ihtiyaçlarını yerine getiren kısmı ile daha üst düzeyde etkinlikleri yerine getiren kısmı; diğer bir deyişle yurttaş olanlar ile yurttaş olmayanlar şeklinde ikiye ayırdığını görmekteyiz.⁵

⁴ Yani "önem ve onur olarak ilk sırada gelen" (*proton*) (Aristoteles, Politika, 2018, s. 493-dipnot)

⁵ Aristoteles, yurttaşlık kriterinden bahsederken özellikle öne çıkardığı iki husus boş zamana sahip olmak ve emeğe (kol gücüne) dayalı işlerle uğraşmamaktır. Boş zaman özgürlüğün bir göstergesi olarak kişinin kendini geliştirebilmesi açısından oldukça önemlidir. Kol gücüne dayalı çalışma ise Aristoteles'e göre ruhu alçaltıcıdır. Bu yüzden hem kol gücüne dayalı işlerle uğraşanlar (köleler ve zanaatkarlar) hem de felsefe ve politika gibi etkinliklerle uğraş-

Aristoteles bedeniyle çalışanların, zanaat ve ticaretle uğraşanların yurttaş yapılmamalarını salık verir. Erdemini gerçekleştirebilecek boş zamanı olan bir kişi (yurttaş) ile yaşamını para kazanmaya harcayan bir tüccar eşit değildir. Oysa “bir devletin yönetimi, özgür ve eşit insanlar üzerinde bir yönetimdir. Demek ki siyaset yapan, siyasal yaşama katılan insan, tam anlamıyla özgür olan insandır (Ağaoğulları, 2013, s. 347). Aristoteles’e göre özgür insanların ruhunu ya da zekâsını, erdemini istek ve etkinlikleri için kullanışsız kılan her şeyi aşağılatıcı etkinlikler ve bayağı işler olarak saymamız gerekecektir. Onun içindir ki vücudun üstünde bozucu bir etkisi olan bütün uğraşlara ve para karşılığı yapılan bütün işlere aşağılatıcı demiştir. Çünkü Aristoteles’e göre bunlar zihni doldurur ve adi şeylerin üstüne yükseme olanağı bırakmaz (Aristoteles, 2012a, s. 234).⁶ Aristoteles’in aşağılatıcı işler dediği devletin kendine yeter olabilmesi için zorunlu olan işlerdir. Zorunlu görevleri bireyler için karşılayanlar kölelerdir; bunu topluluk için yapanlar da kaba (vulgar) zanaatkârlar ve ücretli işçilerdir. (Kapetanakis 2018, 89). Bu sebeple makamların erdem ve liyakate dayalı olarak verildiği aristokrasilerde kaba zanaatkârlar ve kiralık işçiler de yurttaş sayılmamalıdır. Zira kaba zanaatkârlar ve kiralık işçinin hayatını yaşarken erdemli faaliyette bulunmak mümkün değildir (Aristoteles, Politika, 2018, s. 270). Başkaları için çalışma yurttaşlık için gerekli olan özgürlük şartının ihlali anlamına gelir. İşçilerin ya da zanaatkârların mekanik işleri köleye yakışır. Çünkü ne kendisi bizatihi amaçtır ne de dostluk uğruna ve erdemden ötürü yapılır. (Kapetanakis, 2018, s. 104-105).

Aristoteles’in ideal şehri hem ekonomik olarak müreffeh olmalı hem de politika ve felsefeyle uğraşanlar yani yurttaşlar bu ekonomik zenginliği getirecek aktivitelerle meşgul olmamalıdır. Dolayısıyla kölelik Aristotelesçi ideal şehrin temel unsurlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü özgür yurttaşlara yaraşır etkinlikler oluşturan politik aktivite ve felsefe boş zaman (skole) gerektirir. Ekonomik aktiviteler ise bu boş zamandan mahrum bırakır. Aristoteles’in böylesi bir durum için ortaya koyduğu çözüm de

cak boş zamandan mahrum olanlar yurttaş olmamalıdır. David Ross, Aristoteles’in yurttaşlığa ilişkin bu açıklamalarını eleştirir. Boş zaman kriterinin temsili demokrasinin ortaya çıkmasıyla eleştirel işlevini kaybettiğini iddia eder. Kol gücünün ruhu alçalttığına dair açıklamasını ise fazla genel olması sebebiyle kabul edilemez bulur (Ross, 2011, s. 387).

⁶ A. Smith de *Ulusların Zenginliği* adlı eserinde işçilerin uzun ve zorlu çalışma koşullarının onların kendilerini yetiştirme ve kamu meselelerinde etkin konuma gelebilmeleri önünde engel teşkil ettiğini söyler (Smith, 2006, s. 255).

en iyi şehrin nüfusunu yurttaşlar ve yurttaş olmayanlar şeklinde bölümlere ayırmaktır⁷ (Kapetanakis, 2018, s. 88). Yurttaşlar yönetim, yargı gibi üst düzey işleri yürütenlerken yurttaş olmayanlar zorunlu görevleri yapanlar, yani Aristoteles'in deyişi ile aşağılatıcı işleri yürütenlerdir. Zorunlu işleri yürütenler her ne kadar bir şehrin kendine yeter olması için gerekliyse de şehrin asli unsurları olarak değerlendirilmemelidir. Aristoteles bu durumu (Pol. 1328a23-29)'da şu şekilde ifade eder:

Doğaya uygun olarak bir araya gelmiş diğer şeylerde olduğu gibi, bütün bileşenin var olmasını sağlayan her şey onun bir parçası olmadığına göre, kentin var olması için gerekli şeylerin tümü onun [asli] parçaları sayılmamalıdır. Örneğin zanaatkârın ve aletin meydana getirdikleri eserle olan ilişkisini kastediyorum, zira ev ile mimar arasında ortak bir şey meydana gelmez, fakat mimarın sanatı [yaptığı] evin uğrunadır. İşte bu nedenle kentler mülke ihtiyaç duysa da mülk kentin bir parçası değildir (Aristoteles, Politika, 2018, s. 492).

Anayasası en iyi olan en iyi devlette, yani Aristoteles'in erdem ve liyakatte en üstün olan devlet dediği aristokrasilerde yurttaşların bir beden işçisinin ya da tüccarın yaşamını sürmemesi gerekir. Öyle bir yaşam soylu değildir ve erdemli olmaya elverişsizdir. Yurttaş olacak kimseler bir tarımcı yaşamı da sürmemelidir. Çünkü erdem ve yeteneklerini geliştirecek rahatlıkları, yurttaş etkinlikleri için gereken zamanları yoktur. Aristoteles'e göre devletin yüreğinde ve ortasında iki şey vardır. Bunlar savunma ve gerek güdülecek siyaset gerekse adalet sorunları üstüne görüşüp tartışmadır (Aristoteles, 2012a, s. 210-211). Yani Aristoteles'in burada yurttaşlara yaraşır asli görev olarak gördüğü şey savunma, politik ve felsefi işler ile yargının kapsamına giren işlerdir.

⁷ Böylesi bir ayrımı daha özgürlükçü ve eşitlikçi bir perspektiften politik anlayış ortaya koymaya çalışan bazı Aydınlanma düşünürlerinde de görmekteyiz. Bunlardan en önemlilerinden biri Kant'tır. O da benzer kaygılardan hareketle *etkin* ve *edilgin* yurttaşlık ayrımından bahseder (Kant, 1991, s. 126). Çağdaş Kant yorumcusu Susan Mendus'un da ifade ettiği üzere edilgin vatandaşlar "cumhuriyetin sadece yardımcısıdır; çünkü edilgin vatandaşlar başka bireylerden emir almak veya onların koruması altına girmek zorundadır. Bu nedenle onlar, sivil bağımsızlığa sahip değildirler." O halde etkin vatandaşlığı belirleyen şey, insanın kendi kendisinin efendisi olması veya başkasının iradesinden bağımsız olmasıdır. Buna göre tüccarların veya esnafın çıraqları, devlet görevinde çalışmayan ev hizmetçileri, rüşünü ispat etmeyenler, genel olarak kadınlar, yaşamak için (yani yiyecek ve barınma için) başkalarının (devlet hariç) verdiği işe muhtaç olanları etkin vatandaş olarak görmemek gerekir (Mendus, 2017, s. 160).

Aristoteles, asli olarak ifade ettiği işlerin ayrı ayrı kimselere mi verilmesi yoksa hepsinin birden aynı bir topluluğun elinde mi bırakılması gerektiğini de tartışır ve bu hususta daha çok doğayı izlememiz gerektiğini belirtir. Gençlerin gücü, yaşlıların anlayışı vardır; dolayısıyla işlerin dağıtımının da bu temele göre yapılması hem haklı hem de faydalı olur. Gençken askerlik belli bir yaşa gelince de yönetimde olmak uygundur. Ayrıca rahipler sınıfı vardır. Aristoteles'e göre tarım ya da ticaret işlerinde çalışan bir kimse rahip yapılamaz, çünkü tanrılara ancak yurttaşların tapması doğru ve uygundur. Aristoteles, yurttaşları ve (kamusal) ödevleri ikiye böldüğü gibi, uzun hizmet yollarında kendilerini harcamış olan yurttaşların da hem emekli olup dinlenmelerini hem de tanrılara hizmet etmelerini doğru ve uygun bulur. Öyleyse, rahiplik görevlerine bunlar atanmalıdır (Aristoteles, 2012a, s. 211). Aristoteles polisin parçalarına dair izahı kendine yeter bir kentte hangi görevlerin olması gerektiğini sunarken aynı zamanda ticaret ve tarım gibi alanlara ilişkin çelişkili gibi görünen ifadeleri de nasıl anlamamız gerektiğine dair bir ipucu da sunmuş olur.

3. Aristoteles'in Tarım ve Ticarete Dair Çelişik İfadelerini Nasıl Anlamalı?

Aristoteles, *Politika*, I. kitapta tarımı doğal kazanç içinde sınıflandırırken VII. kitapta onu, politik yaşama katılma için gerekli olan boş zamandan mahrum bırakacağı gerekçesiyle eleştirir. Burada çelişik gibi görünen durum, nüfusun bölümlere ayrıldığı ve belirli meslekleri belirli sınıfların yapması gerektiği düşüncesi göz önüne alındığında aşılmalıdır. Tarım her ne kadar doğal geçim kazanma⁸ yollarından biri olarak görülüp sözcelimi

⁸ Aristoteles doğal geçim kazanma yolları olarak şunları sayar: göçebelik, tarım, korsan-akıncılık (Raiding), balıkçılık ve avcılık. 20. Yüzyıl önemli siyaset felsefecilerinden Leo Strauss'un, konuya ilişkin yaptığı analiz bahsedilmeye değerdir. Strauss'a göre, Aristoteles ticareti ahlaki olarak şüpheli bulup doğal olmayan bir kazanç şekli olarak değerlendirirken korsanlığı geçim sağlamanın doğal yollarından biri olarak değerlendirir. Korsanlıkla avlanma arasında ilişki kurar fakat bu sadece hayvan avlama değil köle avlama olarak da genişletilir. (Strauss, 1962, s. 31). Strauss, bu açıklamasının akabinde de şu soruyu sorar: "Korsanlığın ticarete göre daha üstün ya da doğal görülmesini nasıl anlamalıyız?" Burada özgürlük ölçütü olarak durmaktadır. Ticaret yapan kişi geçimi için başkalarına, onların iyi niyetine-iradesine bağlıdır. Ticaret yapan kişi aşırı bir şekilde kibar olmak durumundadır. Bu gereğinden fazla kibar olma mecburiyeti Aristoteles'in bakış açısından köleliğe benzer bir durumdur (Strauss, 1962, s. 34). Strauss'un korsanlık ve avlanma arasındaki kurduğu ilişki ve avlanmayı da sadece hayvan avlama olarak değil köle avlama olarak genişletmesi iyi bir noktayı açığa vurur: Köleliğin Aristoteles felsefesi açısından zorunlu olması. Aristoteles'in korsanlığı doğal geçim yolları arasında dâhil etmiş olmasında ölçüt Strauss'un bahsettiği gibi özgürlük değil köle edinmenin meşruiyetini sağlamak gibi durmaktadır.

ticaret gibi etkinliklerden üstün tutulsa da Aristoteles yine de ideal şehrinin yurttaşlarının tarımla da uğraşmaması gerektiğini ifade eder. Gerekçesi tarımın yurttaşların entelektüel ve ahlaki gelişimlerine hiçbir katkı yapmayıp aksine onları gerekli boş zamandan mahrum bırakarak bahsi geçen gelişim hususunda bir engel teşkil etmesidir. Tarıma yönelik eleştirel tavrı buradan kaynaklanır ve onu yurttaş olmayanlara tevdi ederek sorunu aşmaya çalışır. Yurttaş olmayan kişiler bu işle uğraştıklarında tarım eleştirilecek bir etkinlik olmaktan çıkıp Aristoteles'in doğal kazanç şekillerinden en uygunu olarak gördüğü bir etkinlik halini alır.

Tarımın diğer geçim kazanma yollarına göre daha kabul edilebilir bir ekonomik model sunmasının ise birkaç gerekçesi vardır. İlk olarak o perakende ticarete olduğu gibi rızaya dayalı olarak ya da savaşta olduğu gibi iradelerine aykırı olarak diğer insanlardan değil doğadan, topraktan alınır (Kapetanakis 2018, 174). Bu yüzden Aristoteles'e göre geçim sağlamanın doğal yollarından en tercih edilmesi gereken tarımdır.

İkinci olarak insanın mükemmelleşebilmesi ya da nihai erek olan mutluluğa erişebilmesi için *polis* tarzında bir politik yapılanmanın olması zorunludur. Aristoteles bunu insanın politik/toplumsal bir canlı olduğu gerçeği ile ifade eder. *Polis*in dışında yaşayabilecek bir canlı ya insan-altı bir varlık ya da her şekilde kendine yeter insan-üstü bir varlık (Tanrı) olabilir (Aristoteles, 2012a, s. 10). Fakat insan, *polis* olmaksızın yaşayamaz. Tarım olmaksızın da *polis* olmaz. Göçebe bir yaşamla ya da sadece avlanarak veya hut denizden balık tutarak *polis* oluşturulamaz. Ayrıca geçim sağlamanın yani kazanımın doğal yolu kendi doğası ile sınırlıdır. Burada şeylerin kullanım değeri söz konusudur ve kullanım için edineceklerimizin de bir sınırı vardır. Ancak sözgelimi parayı düşündüğümüzde parayı biriktirmenin herhangi bir sınırı yoktur (Strauss, 1962, s. 35). Kısacası tarımın diğer ekonomik etkinliklere göre üstün olduğu hususlar öncelikli olarak *polis* şeklinde yerleşik bir örgütlenmeye imkân tanıyor olması, ikinci olarak buradaki kazancın doğadan geliyor olmasıdır yani ticarete ya da savaşlarda olduğu gibi diğer insanlardan, onların kaybindan gelmiyor olmasıdır. Yine tarımdan elde edilen kazancın bir sınırının olması, sınırsız bir şekilde biriktirme arzusuyla açgözlülüğü teşvik etmiyor olmasıdır. Olumsuz özelliği ise kişinin entelektüel ve ahlaki hususlarda kendisini geliştirmesi için gerekli boş zamandan mahrum bırakmasıdır. Bu yüzden ideal bir *poliste* ekonomi her ne kadar tarıma

dayalı doğal bir ekonomi olsa da yurttaşların politika ve felsefe gibi daha üst düzey etkinliklerle uğraşması için tarım işlerinin yurttaşlara değil kölelere ya da yurttaş olmayanlara tevdi edilmesi gerekir.

Ticarete dair söylediklerini incelediğimizde de Aristoteles'in aristokratik bir gelenekten gelmesi ve bu sebeple o dönemde yükselen tüccar sınıfına karşı ideolojik bir önyargısı bulunduğu şeklindeki açıklamalar kabul edilebilir görünmemektedir. Bahsedildiği üzere Aristoteles yaşam formları arasında bir hiyerarşi belirlemiştir. Buna göre en üst düzey yaşam formu felsefi yaşamdır. Ticaret ise sürekli para kazanma şeklinde bir eğilime götürebileceğinden Aristoteles'in eleştirel yaklaştığı bir etkinlik olmak durumundadır. Bu haliyle onun eleştirisi sadece ticaret erbabına yönelmez, sözgelimi para karşılığı felsefe ya da retorik öğreten Sofistler ya da para kazanmayı bizatihi amaç haline getirmiş doktor veya generaller de bundan nasibini alır. Dolayısıyla Aristoteles'in eleştirilerini sınıfsal ya da ideolojik bir eleştiri olarak görmektense en iyi yaşam formuna erişebilme imkânı sunan felsefesinin bir gereği olarak görmek gerekir. Demek ki burada Aristoteles açısından problem teşkil eden şey iyi yaşam için araç olan paranın bizatihi amaç haline getirilmesidir. Esas mutluluk felsefeye adanmış bir hayat ile elde edilebilir, sürekli olarak daha fazlasını kazanma yönündeki bir çaba olan ticaret yaşamı ile değil.

Aristoteles'in bahsettiklerimizle bağlantılı olarak ticarete ilişkin bir diğer eleştirisi *Politika*'da kazanç sanatına yönelik yaptığı sınıflamada karşımıza çıkar. 1258a34'te kazanç sanatının iki şeklinden bahseder. Biri ticaretle (*krematistike*) diğeri hane (*oikos*) yönetimi ile ilgilidir. İkincisi zaruri ve saygındır, ancak ticari değişimle ilgili olanı haklı olarak yerilir, çünkü *doğaya uygun değil birbirinden gelir* (Aristoteles, 2018, s. 182). Aristoteles'in ticareti sıfır toplamı bir kazanç olarak gördüğü⁹ ve buradan gelen gelirin diğerlerinden, onların kaybından elde edildiğini bu haliyle doğal olmayıp yerilmeyi hak ettiğini iddia ettiğini görmekteyiz. Aristoteles'in *oikos* ile *krematistike* arasında yapmış olduğu bu ayrım önemlidir. *Oikos*'ta kazanmaktan ziyade var olanı idare etme söz konusuysa *krematistike*'de sınırsız bir biriktirme

⁹ Ticaretin sıfır toplamı bir kazanç olduğu şeklindeki Aristotelesçi görüşü daha sonra Montesquieu da sürdürmüştür. Bu görüşe en ciddi itiraz David Ricardo'dan gelmiştir. Ricardo'ya göre tüm kaynaklar üzerinde tek bir ticari ortağın üstünlüğe sahip olması halinde bile ulusların mukayeseli veya göreceli üstünlüğe sahip oldukları alanlarda uzmanlaşarak kazançlı çıkabilmeleri mümkündür. Bu bilgi için bkz. (Moseley, 2020, s. 270).

söz konusudur. Ayrıca ticaret, gerçek zenginlik üretmez. Daha ziyade (var olan) serveti birinden alıp diğerine vererek onun yeniden dağıtımını yapar (Pack, 2010, s. 15).

Sınırsız biriktirmeye yönelik bir teşebbüs şeklinde ortaya çıkan ticaret insanları daha fazla kazanmaya yönelik yanlış bir amaç doğrultusunda hareket etmeye sevk eder. Bu haliyle hem bireyin ahlaki karakterinde hem de toplumda yozlaşma ortaya çıkabilir. Aristoteles'in *Politika*'da aktardığı kıssa bu hususta önemlidir:

Sicilya'da bir adam eline geçen parayla dökümhanelerdeki tüm demiri satın almış, daha sonra pazarlardan tüccarlar geldiğinde bir tek o satıcı varmış. Fiyatı çok artırmadan bile elli *talentin* üstüne yüz daha kazanmış. Dionysos bunu duyduğunda adamın parasını alıp götürmesini, ama Sirakuza'da kalmamasını emretmiştir. Zira adam onun işlerine ters düşen bir kazanç yolu bulmuştur (Aristoteles, 2018, s. 185-186).

Burada ticaretin bireyi en iyi yaşam formundan ya da Aristoteles'te nihai hedef olan mutluluktan uzaklaştırmasının yanında başka bir tehlikeye de sebep olabileceğini görmekteyiz. Zorunlu değiş tokuşun ötesine uzanan ticarete hep daha fazla kazanma eğilimi söz konusu olabilir. Yani kişilerin karakterinde bir bozulmaya yol açıp onları açgözlü kılabilir. Bu ise temelde dostluk ve yardımlaşma olması gereken istikrarlı bir toplumun yerine rekabet ve çıkar çatışmaların yer aldığı bir yapılanmanın geçmesi anlamına gelir. Dionysos'un tekelleşerek ticari kazanç elde eden kişiyi toplumundan kovması da onun çabasını düzeni tehdit eden bir girişim olarak görmesindendir ve Aristoteles de burada Dionysos'un eylemini haklı görüyor gibidir. Kısacası *polis*in ekonomik düzenlemeleri insan mutluluğu, dostluk ve karşılıklı adalete ilişkin doğal amacın altını oymamalıdır. Aristoteles'e göre ekonomik faaliyetler politik ve ahlaki kaygılardan bağımsız olmamalıdır.

Aristoteles'in ticarete yönelik bu keskin eleştirilerinden hareketle ticareti ideal şehirde bütünüyle sansürlediği düşünülebilir. Fakat Aristoteles hem *polis* içinde bireylerin ya da hanelerin birbiriyle hem de *polis*in diğer *polis* ya da devletler birtakım ticari faaliyetlerde bulunmasının gerekliliğinin de farkındadır. Aristoteles'e göre dış ticaret bir şehrin gereksinimlerinin tatmini açısından zorunludur. İdeal şehrin lokalizasyonu meselesinde *polis*in deniz kenarında kurulmasının ticari faaliyetleri kolaylaştıracağını söyleyerek över. İnsanlar kendi üretmedikleri şeyleri dışarıdan getirmek (ithal)

fazla ürettiklerini ise dışarıya göndermek (ihraç) zorundadır. Çünkü bir şehir ticaret şehri olunca, başkalarının çıkarı için değil, kendi çıkarı için böyle olmalıdır (Aristoteles, 2012a, s. 206). Burada Aristoteles'in ticaret ile hedeflediği şeyin serveti ya da zenginliği sınırsız bir şekilde artırmak olmayıp eldeki fazlalıkları satıp ihtiyaç duyulan şeylerin satın alınması olduğu da görülebilmektedir.

Aristoteles'in görüşünü kendisi gibi tarımı doğal kazanç olarak görüp ticarete ilişkin olumsuz bir duruş sergileyen Platon ile kıyasladığımızda daha iyi anlayabiliriz. Platon için polis kendine yeterliliği amaçlar ve *Yasalar* eserinde (705-b'de) polisin deniz yoluyla yapılan alışveriş ile küçük ticaretten ve bunun getireceği aşağılayıcı davranışlardan kaçınma adına denizden uzak bir noktada konumlanması gerektiğini belirtir. Böylelikle yabancılarla sık sık iletişime girilmeyip onların yasa üzerinde etkisi olmayacağından istikrarlı adil bir yönetim tesis edilebilir (Platon, 2007, s. 158).

Aristoteles ise bunun aksine deniz kenarında olmanın polis için iyi olabileceğini düşünür. İlk olarak bu durum güvenlik açısından ikinci olarak ihtiyaç duyulan şeylere ulaşmada kolaylık sağlayacağından yararlı olabilir (Koumparoulis, 2011, s. 172).

Aristoteles'in ticaret altında eleştirdiği şey ihtiyaç duyulan şeylerin teminini aşan ve insanları sınırsız kazanç şeklinde yanlış bir amaç peşinde koşmaya sevk eden yanlış bilinçtir. Bu yanlış hedef toplumun altını oyar, düzeni ve istikrarı bozar. İşte Aristoteles özellikle *Nikomakhos'a Etik* eserinin V. kitabında toplumda çatışmaya sebep olmayacak, adalete uygun bir şekilde değiş tokuşun nasıl gerçekleştirilebileceğini tartışır.

Aristoteles'e göre eğer değiş tokuş olmasaydı bir arada olma da olmazdı; denkleştirme olmasaydı, değiş tokuş da olmazdı (Aristoteles, 2012, s. 101). Demek ki birliktelik açısından değiş tokuş zorunludur. Fakat Aristoteles burada denkleştirmenin nasıl tesis edileceği; farklı ürünlerin birbirleriyle nasıl kıyaslanacağı meselesine dikkat kesilir. Çünkü bu alışverişe muhatap olan tarafların karşılıklı tatmini açısından önemlidir. Diğer bir ifadeyle toplumsal düzen adına *ticari adalet*in nasıl sağlanacağı meselesi Aristoteles'i çokça meşgul etmiş bir meseledir. Bunu ortaya koyabilme adına da adalet üzerine bir sorgulamaya girer.

Aristoteles, Pythagorasçıların karşılığı almanın kendi başına adalet

olduğunu düşündüklerini belirtir. Onlar adaleti başkasına yaptığının aynıyla karşılığını alma diye tanımlarlar. Oysa Aristoteles'e göre değiş tokuş amaçlı bir araya gelmelerde, bir araya gelenler arasındaki bağda karşılık eşitliğe göre değil oranlamaya göre alınıp verilir. Nitekim orantılı karşılık vermelerle kent ayakta durur (Aristoteles, 2012, s. 99).

Aristoteles'e göre sözgelimi mimarın, ayakkabıcıdan onun yaptığını alması ve karşılığında kendi yaptığını vermesi gerekir. Burada oranlamaya göre eşitlik sağlanmalı. Çünkü birinin yaptığının diğerininkinden iyi olmasına hiçbir engel yok. Dolayısıyla bunları eşitlemek gerekir ki karşılıklı alışveriş devam etsin. Nitekim iki doktorun bir araya gelmesiyle bir aradalık olmaz. Bir doktor ile bir çiftçi, ya da tamamen farklı ve eşit olmayanlar bir araya gelirse bu olur ama bunların eşitlenmesi gerekir. Bunun için değiş tokuşu yapılan her şeyin belli bir şekilde karşılaştırılabilir olması gerekir. Para da bu yüzden ortaya çıkmıştır ve o bir anlamda ortayı buluyor [aracı oluyor] (Aristoteles, 2012, s. 100). Aristoteles paranın doğal değil de böylesi bir pratik ihtiyaç temelinde uylaşım [nomos] ortaya çıktığını, bu yüzden de paraya 'nomisma' adı verildiğini söyler. Çünkü doğal olarak değil, uylaşım [nomos] vardır ve onu değiştirmek ya da işe yaramaz hale getirmek elimizdedir (Aristoteles, 2012, s. 101). Aristoteles buradan hareketle gerçek zenginlik ile para kazanma arasında bir ayrıma gider.

Belirli bir para sistemini kullananlar, onu değiştirmeye karar verirlerse, basılı paraların değeri kalmaz ve artık yaşamın gereksinimlerini sağlamaya yaramaz. O zaman bol parası olan bir adamın yiyecek bulamadığı birçok durum görülecektir. Bolluğu bile sizin açlıktan ölmemenizi sağlayamayacak olan servet ne gülünç bir zenginliktir ama! Bu Midas hakkında anlatılan öyküye benzer: hani dualarının uygunsuz açgözlülüğünden dolayı önüne konan her şey altına dönüşüyormuş. Onun için biz serveti ve para kazanmayı ayrı ayrı tanımlamaya çalışıyoruz. Bir yanda, doğaya uygun olarak, hane (oikos) yönetimine giren ve üreten olan gerçek servet vardır; öte yanda da doğada yeri bulunmayan, ticarete giren ve tam anlamıyla mal üretici olmayan para kazanma sanatı (krematistike ya da kapalılık). Basılı paranın hem alışverişte izlenen amaç hem de alışverişin amacı olduğu bu alışveriş türünde elde edilecek zenginliklerin sınırı yoktur (Aristoteles, 2012, s. 21). Bu para kazanma türünde amaç hiçbir sınır koymaz, çünkü servet ve para elde etmenin kendileri amaçtır. Öte yandan, hane yönetimi para kazanmak olmadığı için, onun bir sınırı vardır; çünkü para kazanma

onun işi değildir, yalnızca bir amaca yarayan bir araçtır (Aristoteles, 2012, s. 22).

Aristoteles, parayı farklı ürünlerin kıyaslanabilir, ölçülebilir hale gelebilmeleri için önerir.¹⁰ O zorunlu değiş tokuşlarda aracı işlevi görür. Paranın bu işlevden fazlasına bürünmesi yani onu bizatihi amaç kılmak sınırsız bir servet biriktirme konusunda kişileri açgözlü yaparak karakterlerini olumsuz etkilemesinin yanında toplumdaki birlikteliği ve düzeni de tehdit eder. Ayrıca paranın doğal değil de uyuşma bağlı ortaya çıkması Aristoteles'in paraya ilişkin bir diğer çekincesidir. Onu değiştirip tamamen kullanışsız kılmak bizim gücümüz dâhilindedir, derken buna dikkat çekerek (Aristoteles, 2012, s. 100). Aristoteles, parayı incelediği yerde ihtiyaç [χρεῖα] kavramından da bahseder. İnsanların değiş tokuş yapmasını sağlayan şey ihtiyaçtır. Aristoteles'in burada değişime sebep olan şeyin ne olduğu ve değişimin nasıl gerçekleşmesi gerektiği gibi sorular doğrultusunda ticari faaliyetin sınırlarını çizmeye çalıştığını görmekteyiz.

Değişimin ilk türü ihtiyaç temelinde bir malın diğeri ile değişimini içerir. Bu Meta-Meta; [MM] şeklinde formüle edilebilir. Değişimin ikinci türü paranın aracı olduğu alışveriş türünü içerir. Burada Meta-Para-Meta;[MPM] şeklinde bir hareketlilik söz konusudur. Bu değişim türünde amaç elimizde kullanacağımızdan fazla olan ürünü satmak ve ihtiyacımız olan bir ürünü satın almaktır. Aristoteles böylesi bir alışverişte paranın aracı bir rol üstlenebileceğinden bahseder. Değişimin üçüncü türü ise Para-Meta-Para;[PMP] şeklindeki perakende sanatı olan *kapeliked* (Yun. καπηλική). Burada amaç karı maksimize etmektir. Aristoteles'e göre bu tarz bir sanat, amacı bizatihi mülk edinmek olduğu için sınırsızdır ve dolaşısıyla doğaya da aykırıdır. Çünkü sınırsız bir şekilde para biriktirmeyi hedefleyerek esasında parayı esas amaç kılar. Oysa para, alışverişi kolaylaştırma noktasında aracı bir işlev gören kullanımı ile sınırlandırılmalıdır. Bu

¹⁰ Meikle'nin okumasına göre Aristoteles'in kullanım ve değişim değeri arasında yapmış olduğu ayrım onun metafiziğine dayanmaktadır. Malın kullanım değeri nitelik kategorisine dâhilken değişim değeri nicelik kategorisine dâhildir. Dolayısıyla malın kullanım değeri ile fiyatı arasında kapatılamaz bir uçurum söz konusudur. Meikle'nin bu okumasına göre kullanım değeri, malın fiyatını belirleyemez. Çünkü nitelikseldir ve nicelikselleştirilemez. Meikle'ye göre Aristoteles işte bu yüzden kıyaslanabilirlik meselesini çözmede başarısız olmuştur. Aslında Aristoteles de bu durumu *Nikamakhos'a Etik*'teki ifadesiyle kabul etmektedir: böylesi farklı şeyleri kıyaslanabilir kılmak imkânsızdır *Nikamakhos'a Etik*-1133b18-19 (Kape-tanakis 2018, 152). (Meikle 1995, 114).

açıdan Aristoteles'in faizciliği doğaya en aykırı kazanç türü olarak görmesi anlaşılmalıdır. Çünkü faizde, meta ya da malın hiç devrede olmadığı Para-Para; [PP] şeklinde bir değişim görmektediriz. (Inamura 2011, 575). Aristoteles faize ilişkin çarpıklığı şu şekilde ifade eder:

Faizden bir tahıl ürünü ya da bir hayvan yavrusuymuş gibi söz ediyoruz; çünkü her canlı bir benzerini doğurur. Faiz de paradan doğan paradır. Dolayısıyla bütün servet edinme yolları arasında doğaya en aykırı olanı budur (Aristoteles, 2012a, s. 24).

Meikle'nin Aristoteles okumasına göre MPM şeklindeki değiş tokuş ya da alışverişte bir limit söz konusudur. Burada esas olan ihtiyaç duyulan metanın elde edilmesidir. Bu ihtiyaç karşılandığında alışverişte son bulur. Fakat PMP formundaki alışverişte ihtiyaç duyulan bir meta değil para ile başlayan ve para kazanmayla devam eden bu sebeple de ihtiyaç duyulan metanın elde edilmesiyle son bulmayan bir alışveriştir. Bu şekilde bir alışveriş forumuna ve kazanma arzusuna sınır çizilemez (Meikle, 1995, s. 78). Aristoteles'in değişim söz konusu olduğunda paraya değil de ihtiyaç kavramına daha fazla dikkat kesilmesinin sebebi değiş-tokuşa (ticarete) bir sınır çekme çabasıdır. Alış-veriş, ihtiyaç duyulan şey elde edildiğinde sonlanmaz.

Aristoteles'in çizmiş olduğu politik ekonomi anlayışının aksine modern ekonomide kendi karını ya da çıkarını maksimize etmeyi hedefleyen bir birey söz konusudur. Modern ekonomide insan doğası herhangi bir amaca sahip olmaktan ziyade kar edinmeye yönelik sınırsız bir arzuya sahiptir. Bir bireyden beklenen piyasadaki rekabet çerçevesinde kendini karını etkin ve sınırsız bir şekilde artırmanın peşinden gitmesidir. Bu çerçeveden baktığımızda Aristoteles'in ekonomiden anladığı ile modern ekonomi arasında bir çatışma söz konusudur. Aristoteles'in hane yönetiminde esas amaç kar elde etmek değil var olan ile idare edebilmektir. Yani malın, yaşam ya da iyi yaşam için kullanımı söz konusudur Hane yönetiminin ilkesi bu sebeple sınırsız değildir, spesifik bir amaçla sınırlıdır. (Inamura, 2011, s. 577). Aristoteles'e göre bir bütün olarak zenginlik, onlara sahip olmaktan çok onları kullanmaktır; zenginliği yaratan şey, gerçekten de malın hareketidir - yani kullanımıdır (Aristoteles, Retorik, 2004, s. 50). Biz kullanmak için kazanır ya da ediniriz. Dolayısıyla Aristoteles'te daha üstün olan şey bir malın ticari ya da kâr amaçlı değişimi değil kullanım değeridir.

Sonuç

Aristoteles'in *Politika*, *Nikamakhos'a Etik*, *Retorik* gibi eserlerinden hareketle ekonomiye ilişkin meselelerle ilgilendiğini söylemek mümkündür. Bu ilgilenme ekonominin bağımsız bir disiplin halini aldığı modern ekonomi tarzında değildi şüphesiz. Ekonomiyi politikadan bütünüyle dışlayan görüşlerin aksine Aristoteles, karşılıklı görüşü ile ekonomik faaliyeti ahlaka ve politikaya entegre etmek istemiştir. Politikanın, ahlakın ve ekonominin iç içe geçtiği bütüncül (holistik) bir bakış açısı sunmuştur. Onun politik ekonomisi derken de hedeflenen bu bakış açısını belirtmektir.

Aristoteles'in doğal ekonomisi, doğanın insan için gerekli materyalleri sunduğunu ve insanın bir bolluk durumunda yaşadığını varsayar. Buna en uygun ekonomik uğraş da tarımdır. Çünkü ilk olarak avcı ya da göçebe temelli bir yaşam formunun aksine tarıma dayalı bir yaşam formunda *polis* denen birliklilik oluşturulabilir. İkinci olarak Aristoteles için gerçek zenginlik ve doğal geçim yolu diğer insanlardan değil ortak ana olan topraktan [Gaia] gelir. Bu yüzden tarım doğal geçim kazanma yollarından en tercih edilmesi gerekendir.

Polisin ekonomisi tarıma dayalı olsa da Aristoteles politika ve felsefe gibi daha üst düzey etkinlikleri gerçekleştirebilme adına yurttaşların tarımla uğraşmaması gerektiğini ileri sürer. Bu da Aristoteles'in kentin zorunlu işlerini yapan fakat kendisini entelektüel ve ahlaki bakımdan geliştirme fırsatı olmayan insanlarla (yurttaş olmayanlar) buna imkân bulan insanlar (yurttaşlar) arasındaki ayrımına götürür. Bu Aristoteles'i köleliğin teorik savunusunu yapmak zorunda bıraktığı için onun politik ekonomisinde ya da genel olarak felsefesi içerisinde en tartışmalı alanlardan biridir.

Aristoteles'in tarımın herkesin ortak atası olan topraktan gelen bir zenginlik ürettiğini söyleyerek övmesi ticarete yönelik eleştirisinin de bir boyutunu ortaya koyar. Çünkü Aristoteles 'göre ticaret sıfır toplamı bir kazanç modelidir. Yani ticarete gerçek anlamda zenginlik üretmek söz konusu değildir. Oradaki kazanç tarımda olduğu gibi doğadan değil diğerlerinin kaybından gelir. Aristoteles her ne kadar sınırsız bir kazanca yönelik ticari faaliyeti eleştirse de değiş tokuş temelli bir ticari faaliyetin gerekliliğinin de farkındadır. Ancak burada esas olan elde fazlası olan metanın eksik olan başka bir metayla değiştirilmesidir. İhtiyaç ortadan kalktığında ticari

işlem de son bulmalıdır. Aristoteles'in önerdiği değişim modeli bu yüzden ya Meta-meta şeklinde ya da Meta-Para-Meta şeklindeki bir değişim zinciridir. Para-Meta-Para şeklinde ya da faizde söz konusu olduğu gibi metanın hiç devrede olmadığı Para-Para şeklindeki hareketliliği çok ciddi bir biçimde eleştirir. Çünkü Aristoteles'te esas olan malın kullanım değeridir ki faizde kullanılacak meta hiç söz konusu değildir. Bu yüzden de faizde paradan para kazanmak şeklinde oldukça çarpık ve irrasyonel bir hedef söz konusudur.

Aristoteles'in politik ekonomisi, ekonominin araçsal bir işlevi olduğunu ortaya koyar ve bu haliyle onun en yüksek iyiyi yani mutluluğu hedefleyen en yüksek pratik bilim olan politikaya tabi olmasını gerekli görür. Esas olan bireyin çıkarları değil kamunun ortak çıkarı ve mutluluğudur. Bu yüzden ahlaki ve politik kaygılardan hareket eden Aristotelesçi bakış, söz gelimi modern düşüncede özellikle Hobbes ile birlikte ağırlık kazanmaya başlayan birey temelli rekabete dayanan çatışmacı bir toplum modelinin aksine dostluk temelinde dayanışmanın olduğu toplum modeli sunar.

Modern felsefe bilinçli bir şekilde Aristotelesçi düşüncenin yapı bozuma uğratılması işini görev bilmiştir. Hobbes ile başlayan bu süreç esasında günümüze kadar gelmiştir. Bu süreçte politika ve buna bağlı olarak ahlak ve ekonomi gibi disiplinler de değişime uğramıştır. Antik dönemde en yüksek iyiyi hedefleyen pratik bilim olan politikanın bünyesinde yer alan ahlak ve ekonomi gibi disiplinler modern dönemle birlikte bağımsız disiplinler haline gelmişlerdir. Aristoteles'te ekonomi dediğimiz alan kesinlikle politikanın ve ahlakın güdümünde olması gereken bir alan olup burada yurttaşların genel refahı söz konusu olmalıdır.

Günümüze baktığımızda çeşitli grupların, şirketlerin çıkarları zaman zaman halkın ya da kamunun çıkarlarının önüne geçebiliyor. Ya da küresel şirketler ulus-devletlerin politikalarını- yaptırımlarla ya da çeşitli yatırım vaatleriyle- şekillendirebiliyor. Kamu menfaati, çevre-iklim, halk sağlığı gibi meseleler karı maksimize etme uğruna göz ardı edilebiliyor. Dolayısıyla Aristoteles'in bütüncül (holistik) bakış açısı bizleri, ekonomik faaliyetlerin ahlaki (kazanmaya bir sınır çekme) ve politik (genelin refahı ve mutluluğunu amaçlayan) kaygılardan bağımsız olmaması gerektiği hususunda uyararak dünyayla ve insanlarla daha sağlıklı bir ilişki kurabilmenin imkânı noktasında önemli bir perspektif sunmaktadır.

İnsani ilişkilerin işbirliği, dayanışma ve dostluk temelinde yürütülmesi gerektiğini iddia eden Aristotelesçi toplum modeli bireyi merkeze alan ve çatışma ve rekabete dayalı bir toplum modeline göre daha tercih edilir gibi durmaktadır. Kazanç temelli kapitalist ekonomik yapının aksine Aristoteles'in görüşlerinden hareketle para ile mutluluk arasında zorunlu bir korelasyon olmadığını da söyleyebiliriz. Mutluluk için elbette bir miktar servet gerekli fakat sürekli kar peşinde geçirilen bir hayat Aristotelesçi mutluluğa oldukça uzaktır.

Kaynaklar

- Ağaoğulları, M. A. (2013). *Kent Devletinden İmparatorluğa*. Ankara : İmge Kitabevi Yayınları.
- Aristoteles. (2004). *Retorik*. (M. H. Doğan, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aristoteles. (2012). *Nikomakhos'a Etik*. (S. Babür, Çev.) Ankara: BilgeSu.
- Aristoteles. (2012a). *Politika*. (M. Tunçay, Çev.) İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aristoteles. (2018). *Politika*. (Ö. Orhan, Çev.) İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Crespo, R. F. (2010). Aristotle on The Economy. *Philosophia*, 39-68.
- Çoban, F. (2010). Emek'ten Eylem'e: Hannah Arendt. H. O. İnce içinde, *Günümüzde Yeni Siyasal Yaklaşımlar* (s. 92-137). Ankara: DoğuBatı.
- Finley, M. I. (1973). *Ancient Economy*. Los Angeles: University of California Press.
- Inamura, K. (2011). The Role Of Reciprocity In Aristotle's Theory Of Political Economy. *History of Political Thought*, 565-587.
- Kant, I. (1991). *The Metaphysics of Morals*. (M. Gregor, Çev.) New York: Cambridge University Press.
- Kapetanakis, P. (2018). Aristotle on Wealth-Acquisition: Ethical, Economic and Political Issues. The Edinburg University.
- Koumparoulis, D. N. (2011). Aristotle's Economic Thought. *Euro Economica*, 161-172.
- Leshem, D. (2016). What Did the Ancient Greeks Mean by "Oikonomia?". *The Journal of Economic Perspectives*, 225-238.
- Meikle, S. (1995). *Aristotle's Economic Thought*. Oxford: Clarendon Press.
- Mendus, S. (2017). Kant: "Dürüst Ama Dar Kafalı Bir Burjuva mı?". H. Çörekçiöğlü içinde, *Kant Felsefesinin Politik Evreni* (s. 155-184). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Moseley, A. (2020). *Siyaset Felsefesine Giriş*. (B. Karakaş, Çev.) İstanbul: Metropolis Yayıncılık.
- Pack, S. J. (2010). *Aristotele, Adam Smith and Karl Marx: On Some Fundamental Issues in 21st Century Political Economy*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Platon. (2007). *Yasalar*. (C. Şentuna, & S. Babür, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Pseudo-Aristoteles. (2016). *Oikonomika*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Ross, D. (2011). *Aristoteles*. (A. Arslan, Çev.) İstanbul: Kabalcı.
- Smith, A. (2006). *Milletlerin Zenginliği*. (H. Derin, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Strauss, L. (1962). *Aristotle's Politics*. (J. Cropsey, Derleyici) Chicago.
- Swanson, J. A. (1994). *The Economy: A Public Place for Private Activity*. J. A. Swanson içinde, *The Public and the Private in Aristotle's Political Philosophy* (s. 69-94). Ithaca, New York: Cornell University Press.

Öz: Bu çalışmada Aristoteles'in politik ekonomi anlayışı incelenmiştir. Politik ekonomi ile kast edilen modern dönemle birlikte ayrı disiplin haline gelen politika ve ahlak gibi alanların Aristoteles düşüncesinde iç içe geçen bütüncül bir yapı sergilemesidir. Aristoteles, insanın nihai ereği olan mutluluğa erişme noktasında ekonomik faaliyetlerin önemine dikkat çekmiş fakat bunun politika ve ahlak gibi disiplinlerle bağlantılı olarak ele alınması gerektiğini iddia etmiştir. Bu iddia temelinde çalışmanın odak noktası ticaret ve tarım gibi ekonomik faaliyetlere ilişkin Aristoteles'in açıklamalarını izah edip Politika ve Niakamakhos'a Etik eserlerinde bahsi geçen alanlardaki çelişkili gibi görünen ifadelerinin nasıl anlaşılması gerektiğidir. Çalışmada ayrıca Aristoteles'in özellikle ticarete ilişkin olumsuz yargılarının sebebinin bazılarının iddia ettiği gibi ideolojik bir önyargıdan değil felsefesinin bir gereği olduğu sonucuna varılmıştır. Çalışmanın nihai sonuçlarından biri de Aristotelesçi politik ekonomi görüşünün, modern kapitalist ekonominin noksanlarını eleştirebilmek için bir standart sunabileceğidir.

Anahtar Kelimeler: Politik ekonomi, tarım, ticaret, iyi yaşam, mutluluk.

